

Türklere Veda: Araplar Neden ve Nasıl İsyan Etti?

Taha Niyazi Karaca

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 416 sayfa, ISBN: 978-605-08-4638-6.

Büşra TÜRKARSLAN*

Giriş: Türkler ve Araplar

Kitabın girişinde yazar, Arapların; Güney Arapları ve diğer Araplar olarak ikiye ayrıldığını; yine Suriye ve Irak Arapları gibi, farklı coğrafyalarda farklı Arap yapılanmalarının olduğunu ifade eder. Türklerin Araplarla ilişkilerinin, Emevilerin Horasan valisi Kuteybe bin Müslim'in Maveraünnehr'e seferleri ile daha çok şiddet eksenli geliştiğini vurgulayan yazar, Emevilerin çöküşü sonrasında ise zamanla bir yakınlaşmanın olduğunu belirtir. Özellikle Abbasilerin Çin'in batıya ilerleyişi karşısında Türklerle iş birliği yaptığını ve bunun Arap-Türk yakınlaşmasına yol açtığını vurguladığı giriş bölümünde; Türklerin X. yüzyıldan itibaren İslam'ı kabul ettiğini, bundan sonra ise Arap kültürünün Türkleri oldukça etkilediğini ama buna karşılık Arapların Türk kültüründen etkilenmediğini ifade etmiştir.

Kitabın konusu bağlamında, Arap isyanlarının oluşumunda Arapların Türklere karşı yaptığı ithamlarda şu başlıklar öne çıkar: Türkler Arap topraklarını işgal ettiler ve Arap medeniyetini yok ettiler, özellikle Tanzimat sonrası merkezîleşme ile baskılar arttı (bunun yansıması olarak Arap ulusal bilinci gelişti ve Arap dernekleri kuruldu), Türkler İslam'a hurafeler soktular, II. Meşrutiyet sonrası Araplara Türkçe konuşma zorunluluğu getirildi, Araplar milliyetçilik yapmadı ama Türkler yaptı, Türkler son dönemde çıkardıkları aile kanunları ile Arap aile yapısını bozdular, Arap kız çocukları zorla okullara alındı, okullarda Türkçe öğrenimi zorunlu oldu, İttihatçılar Suriye'de masum Arapları idam ettiler, Hicaz valisi Vehib Paşa'nın uygunsuz politikaları vardı, Şerif Hüseyin'in isyanına diğer Araplar katılmadı, Suudiler

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, busra.turkarslan@stu.fsm.edu.tr

de Şerif Hüseyin'in isyanına katılmadılar... Giriş kısmından sonraki bölümlerde bu iddialar tek tek ele alınarak cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

Millet ve Milliyetçilik

Kitabın bu bölümünde yazar, bazı simge isimlerle ilgili şu tespitleri belirginleştirmiştir: Osmanlı döneminin son zamanlarında, Suriye kökenli Mustafa Satı Bey, İttihatçılar tarafından Türk eğitim sistemini düzenlemek için görevlendirildi. Satı Bey, I. Dünya Savaşı sonrasında Faysal'ın yanına Suriye'ye gitti, Faysal Irak'a kovulunca o da onunla gitti ve Irak Devleti'nde Panarabizmi savundu. Irak'ta İngilizlere karşı direnen Uceymî Sadun Paşa ise Mondros Ateşkesi sonrasında Türkiye'ye göç etti ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etti.

Tokatlı Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ise Millî Mücadele'ye karşı çıktı. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca Mısır'a kaçtı, sonrasında Mekke'ye geçti ama oradan kovulunca Yunanistan'a sığındı ve 1954'te Kahire'de öldü. O bir Türk karşıtıydı. Burada, ırk kimlikleri şu ya da bu şekilde olan üç şahsiyetin, Türk kimliğine ve Türk devletine bağlılıkları konusunda önemli bir tespit görüyoruz. Yazar, bu çerçevede milliyetçilik konusundaki bazı teorisyenlerin görüşlerine de yer verir. Mesela Johann Gottfried Herder (1744-1803), milleti kültürel öge olarak görür ve temelinde dil ve kültürün olduğunu söyler. Herder'e göre ideal millet İbranilerdir. Fakat Almanya'da kültürel olarak görülen millet kavramı Amerikan ve Fransız devrimleri sonrası anayasal devlet yapılanması ile siyasi varlık olmuştur. Ernest Renan ise 1882'de milleti; bir ruh ve manevi varlık olarak görür. Bu yıllarda Fransa, Sedan Savaşı'nda Almanya'ya yenilmişti ve Renan bunu Almanlarda yüksek millî ruha bağlar. Ona göre henüz Fransızlarda bu oluşmamıştı.

Bu tespitler ışığında yazar; Arapların Türklerle geçirdikleri 900 yıl sonrasında ayrılmayı isteyip istemediklerini ele alıyor, iki görüşe de örnekler veriyor. Yazar bunları açıklarken de Miroslav Hroch'un vurguladığı üç aşamayı zikrediyor. Bunlar; ilkinde akademik bilgi, ikincisinde yurtseverlik ajitasyonu ve liderlerin oluşum dönemi, üçüncüsünde de halk hareketi oluşumudur.

Arap Milliyetçiliği Tartışmaları

Bu kısımda yazar, ilk olarak Mısırlı George Antonius'un fikirlerinden söz eder. Ona göre milliyetçilik Araplara Mısır, Suriye ve Lübnan üzerinden girmiştir. Burada araç olarak da Hristiyan misyoner okulları zikredilir. Bu yüzden de öncelikle Hristiyan Araplar arasında milliyetçilik başlar. Siyasi olarak ise Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminde milliyetçiliğin başladığı vurgulanır. Yine Antonius'a göre II. Abdülhamid'in yönetimi de baskıcı olduğu için milliyetçiliği yükseltmiştir.

Bernard Lewis'in *Tarihte Araplar* eserinde de Antonius'un fikirleri tekrar edilir. O da Cizvitler ile Amerikan misyonerlerinin, bastıkları Arapça eserlerle Hristiyan Araplar arasında milliyetçiliği geliştirdiğini söyler.

Zeine N. Zeine ise 1958'de çıkan *Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu* eserinde, Türk sultanlarının kötü yönetimini değil de Jön Türklerin Türkçü uygulamalarını milliyetçiliğin nedeni olarak ileri sürüyor.

Fakat yazar, bu iddiaların İngiliz raporlarına aykırı olduğunu ve şüpheli görüldüğünü tespit eder. Yine

de bu ve bundan sonraki bazı yayınlarda İttihatçı Türkçülüğünü, Arap milliyetçiliğinin kaynağı olarak görenler vardır.

Sylvia G. Haim'in 1962'de çıkan *Arap Milliyetçiliği: Bir Antoloji* eserine yazdığı giriş yazısına göre, Arap milliyetçiliğinin kaynağı Hristiyan Araplar değil, Cemaleddin Afganî, Muhammed Abdüh ve Reşid Rıza gibi İslam modernistleridir. Yine Haim'e göre Arap milliyetçiliğini İslam dininden ayırmak mümkün değildir.

Elie Kedourie ise Arap milliyetçiliğini İngilizlerle başlatır. Rashid Khalidi de aynı görüştedir. Khalidi ayrıca, Arap milliyetçiliğinde, ticaret ve şehirleşmenin oluşturduğu yeni toplumsal sınıfların etkili olduğunu söyler, bazı iktisat tarihçileri de bu görüşe katılmaktadır.

C. Ernest Dawn ise ana etkeni 1916 İsyanı; bu isyanın nedenini de İttihatçıların Şerif Hüseyin'in özerklik isteğini reddetmeleri olarak görür. Ayrıca Dawn, 1918'e kadar Arapların Osmanlı'ya bağlı kaldığını da söyler. Onun gibi düşünen başka araştırmacılar da vardır.

Kısacası, eserin bu bölümünde çeşitli araştırmacıların Arap milliyetçiliğinin dayandığını iddia ettiği nedenler olarak şunlar sıralanır: Napolyon'un Mısır'ı işgali ile Batılı fikirlerin Mısır'da yayılması, Mısır'da Mehmet Ali Paşa yönetimi ve Arabî Paşa İsyanı, Hristiyan Araplar ve misyoner okullarının etkisi, Tanzimat sonrası merkezîleşme, Batılılara karşı duruş, Siyonizm karşıtı hareket, II. Meşrutiyet sonrası basın yayın faaliyetlerinin çoğalması, İttihatçıların Türkleştirme politikaları, İslami reform hareketleri, ticaret ve şehirleşme ve 1916 İsyanı. Yazar, bu iddiaların hepsinin ortalaması iddiaların da; İttihatçıların -Araplara göre- kötü yönetimi ve Türkçülük politikası, XIX. yüzyıldaki ticaret, şehirleşme ve misyoner okulları ile 1916 İsyanı olduğunu söyler.

Bunların yanında yazara göre, Arap milliyetçiliğinin dinî mi seküler mi olduğu da tartışmalıdır. Mesela Vehhabi hareketinde Arapçılık vurgusunun olup olmadığı tartışmalıdır. Bu arada bütün Arap coğrafyaları için tek tip bir milliyetçilik algısı ve ortamının da olmadığını söyler yazar. İngiliz ve Fransızların bölgeye yönelik faaliyetlerinin etkisi de büyüktür. Rum ve Ermenilerin çoğu, Türk yönetiminde zorlama olmadan Türkçe konuşmayı kabullenmelerine rağmen, Araplar hiç böyle davranmamıştır. Burada yazarımızın tespitine; Rum ve Ermenilerin Türklerle iç içe yaşadıklarını ama Arapların küçük bir bölümü hariç bütününün Türk nüfuslu bölgelerde pek yaşamadıkları tespitini eklememiz gerekir. Yazarın bu iddiaya verdiği cevap ise Türk yönetiminin hemen bütün ırklara bir baskı ve yönlendirme uygulamaması ile İslam dinine ve Arapçaya saygı duyduğu şeklinde olmuştur.

Arapların Türk İdaresine Girişi

Yazar bu bölümde, Türk idaresindeki Araplara yoğunlaşır. Emevi döneminde Arap idaresindeki Türklerin durumu ile karşılaştırıldığında, Arapların baskı ve zulüm yaparken Türklerin buna yeltenmediği vurgulanır. Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam'a ve Kur'an dinine sahip Araplara saygılı davranmış ve bu süreçte Araplarla savaşmamışlardır. Sadece XVI ve XIX. yüzyılda Yemen'de Şia'nın Zeydiye koluna mensup olanların etkisiyle çıkan isyanlara karşı güç kullanılmıştır. Ayrıca Arapların birbirleriyle gerçekleşen kabile çatışmaları da önlenmeye çalışılmıştır. Bu arada Türklerin,

hâkimiyetleri altındaki bütün milletlere güzel davrandıkları gibi Araplara da aynı şekilde davrandıklarının birçok tarihçi tarafından tasdik edildiği vurgulanmaktadır.

Osmanlı İdaresinde Araplar

Bu kısımda yazar, Osmanlı idaresine girmeden önce bile Hicaz'da peygamberin soyundan gelen seyyid ve şeriflerin önemsendiklerini hatta onlar için I. Bayezid döneminde nakibuleşraflık makamının oluşturulduğunu, Hicaz'a her yıl hac mevsimi için surre alayları ile altın ve hediyeler gönderildiğini belirtmiştir. Yine Osmanlı döneminde Hicaz dışındaki Arap bölgelerinin de diğer eyaletlere göre ayrıcalıklı olduğu söylenebilir, tespiti yapılmıştır. Fakat buna rağmen Arap aşiretlerinin zaman zaman sorunlar çıkardıkları da vurgulanmıştır.

Merkezîleştirme Politikaları (1839-1908) ve Arap Milliyetçiliği

XIX. yüzyılda dünyanın genelinde bir merkezîleştirme siyaseti uygulanırken Osmanlı Devleti buna en son katılanlardan olmuştur. Bu süreçte devletin ana hedefi parçalanmayı önlemek olup, bunu da millet sisteminden vatandaşlık sistemine geçişle yapmaya çalışmıştı. Fakat ne olursa olsun, ne yapılsa yapılsın baskıncı, kervan soyucu Arap kabileleri haraç alamadıklarında bu işleri devam ettirdikleri gibi zaman zaman haraç almalarına rağmen de bunları yapmaktan vazgeçmiyorlardı. Bu duruma Tanzimat düzenlemeleri ile XIX. yüzyıl eyalet düzenlemeleri de engel olamadı. Araplar eşit vatandaşlığın getirdiği askerlik yükümlülüğüne de sıcak bakmadılar. Bunun yanı sıra XX. yüzyıl başlarında Mekke emiri Hüseyin gibiler Hicaz Demir Yolu gibi hizmetlere de sıcak bakmıyordu. Demir yolu Medine'ye gelmişken oradan Mekke'ye uzanmasını Şerif Hüseyin, bağlılarını isyana teşvik ederek önledi. Bütün bu yapılanların ışığında ve saygın yabancı tarihçilerin de belirttiği gibi; Türk yönetiminin uygulamaları hiçbir vakit Arapları Türkleştirme hedefli olmamıştır.

Osmanlı Yönetimine Karşı İlk Arap Ayaklanmaları ve Bağımsızlık Talepleri

Kitabın üçüncü bölümünde ilk olarak; bir milliyetçilik etkisi ile olmasa da Arapların Osmanlı yönetimine karşı ilk isyanının, XVIII. yüzyılda Suriye'deki Canbulatoğlu ve ona destek veren Dürzi Maanoğlu Fahreddin ayaklanmaları olduğu vurgulanmaktadır. Yine yazar; ayaklanmaların güçlülük de olsa bastırıldığını ama bunun yankısı olarak iki yüzyıl içinde Dürzilerin kimlik edinmesine yol açtığını belirtir. Öyle ki Dürzilerin ve Hristiyan Marunilerin XIX. yüzyıldaki çatışmaları ve Lübnan bölgesinin yabancı devletlerin etkisine açık hâle gelmesi bile geçmişteki isyanların kıvılcımları ile ilişkilendirilmiştir. XIX. yüzyılda Lübnan bölgesinde yeni çatışmalar ve Fransa etkisi üzerine Osmanlı Devleti 1861'de Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile bölgeyi özerk hâle getirdi. Tabii bunlar bölgedeki şiddeti ve Türklere karşı hareketi önleyemedi. En etkili Dürzi isyanı ise 1910'da yaşandı ve ancak bir yıl sonunda bastırılabilirdi.

Yazar bu bölümde ayrıca, din temelli ayrılıkçı hareketlerin bazı Batılı araştırmacılarca milliyetçi türden ayaklanma sayılmadığını, oysa Sırp ayrılıkçı hareketi gibi ayrılıkçı hareketlerin Kilise tarafından sembollerle desteklendiğini vurgulayıp buradaki tezada dikkat çekmektedir. Burada yazara tamamen katılıyoruz. Bu çerçeveden bakılarak, Osmanlı tarihinde XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Arap

Yarımadası'ndaki Vehhabi hareketinin din temelli bir milliyetçi ayaklanma olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira Vehhabiliğin lideri olan Muhammed bin Abdülvehhab'a göre sade ve temiz Müslümanlık ancak Araplar tarafından yaşanabilirdi. 1744'te Suudlarla birleşen bu hareket, Mısır valisi tarafından 1818'de bastırılınca 1843 ve 1902'de tekrarlanmıştır. 1916 yılındaki hareket ise savaş ortamında İtilaf Devletlerinin de kontrolünde gerçekleşen bir hareketti. Vehhabi-Suud hareketlenmesi dışında 1855 Mekke İsyanı da ilginçtir. Köle ticaretinin yasaklanmasını gerekçe gösteren Zevi Zeyd kabilesinden Abdülmuttalib bin Galib, Taif emirini de yanına çekerek isyan etti. Hükûmet zor da olsa 1856'da isyanın liderini ele geçirdi ve ancak Hicaz'da köle ticaret yasağı uygulanmayacağını belirterek yeni bir isyanı önleyebildi. Bu isyancı lider, II. Abdülhamid döneminde yine bölgeye Mekke emiri yapılmış ve çok geçmeden yine isyan hareketlerine başlamıştı. Bunun üzerine Hicaz valisi Osman Nuri Paşa, isyancıyı 1882'de tutukladı. Vali raporunda Hicaz'da Türklere karşı olumsuz tutumun olduğunu ve ancak bölgede ortak eğitim dili olarak Türkçe kullanılırsa etkin sonuç alınacağını bildirdiyse de bu rapor dikkate alınmadı. Hicaz'da, Asir'de, Katar bölgesinde ve Yemen'de zaman zaman birbirinden destek alan ama bir şekilde bastırılan ayaklanmalar, I. Dünya Savaşı'na kadar aralıklarla devam etmiş ama bölge Türk egemenliğinde kalmıştı. I. Dünya Savaşı ise işin rengini değiştirecekti. Yemen bu sefer isyan etmese de Hicaz ve Asir, İngilizlerin de destek ve kışkırtmasıyla isyan etmiş ve 1916 İsyanı, bölgenin Türk idaresinden çıkışını kolaylaştırmıştı.

Batılı Ülkeler ve Arap Milliyetçiliği

Batılı ülkelerin Araplar üzerindeki etkisinin Fransa'nın Mısır'ı 1798'de işgali ile başladığını belirten yazar, sanılanın aksine İngiltere'nin 1876 öncesinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmak istemediğini ve bu yüzden Arap isyanlarına, bu tarihe kadar destek vermediğini ifade ediyor. Buna Vehhabi hareketini de dâhil ediyor elbette. İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketi'nin 1728'de Basra'da temsilcilik açması ve 1764'te de İngiltere'nin burada konsolosluk açması, sadece İngiliz ticari akışının sağlanmasıydı. İngiltere'nin bu yıllarda önem verdiği tek şey, Hindistan yolunun Fransa tarafından kesilmemesiydi. Fakat 1876 sonrası Rusya'nın güneye inme siyasetine karşı çıkılmamış ve 1880'de Gladstone hükûmetinin göreve gelmesi ile İngiltere Osmanlı'daki her türlü ayrılıkçı hareketi desteklemeye başlamıştır. Arap topraklarında da özellikle misyoner okulları ve casuslar aracılığı ile bu hareketlerini çoğaltmıştır. Zaten XIX. yüzyıl boyunca yabancı devletlerin, Osmanlı ülkesindeki ve özelde de Arap topraklarındaki okulları ayrılıkçı hareketlerin merkezi olmuştur.

XIX. Yüzyılda Arap Uyanışı (En-Nahda) ve Türkler

XIX. yüzyılda Fransız ve İngilizlerin Arap topraklarına ilgisi, Müslümanların Batı karşısındaki askerî ve iktisadi geriliği, Arap coğrafyasında farklı nedenler ve yollarla da olsa Türk yönetimi karşılığı oluşturmuştu. Yazara göre genel olarak Nahda (Uyanış/Arap Uyanışı) ismiyle anılan hareketlerdeki öncüler; İslam modernistleri olarak öne çıkan Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Abdurrahman Kevâkibî gibi isimlerden Arap milliyetçiliğinin ilk temsilcileri sayabileceğimiz Mahmud Sami el-Barûdî, Rifaa et-Tahtavî'ye kadar değişiklik gösterebiliyor. Buradaki birçok ismin; XIX. yüzyıl sonuna doğru

İttihat ve Terakki ile ilişki kurmaları, II. Abdülhamid karşıtı olmaları gibi ortak özellikleri de vardır. Lübnan ve Suriye Hristiyan Araplarının ortak eğilimi ise Türk yönetiminden bir an önce kurtulup, laik bir anlayışa sahip bağımsız yönetim istemeleriydi. Bunun için de bölgedeki yabancı devlet misyonlarından ve okullarından önemli miktarda destek görüyorlardı.

Mısır Mısırlılarıdır: Arabî Paşa Ayaklanması

Mısır'daki Arap milliyetçiliğinde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın etkisi büyüktür. Bu etkiye rağmen Mısır'daki Araplar Mehmet Ali Paşa ve soyundan gelen valileri pek de benimsememişlerdir. İngiltere'nin ise Mısır'ın konumu nedeniyle Mısır'da Arap kökenli isyancıların oluşmasını sağlayan girişimleri olmuştur. Mısır valilerinin israfa kaçan yapıları, Batılılara hoş görünmek için memurluklarda daha çok Hristiyanları tercih etmeleri halkı tahrik etmiştir. Vali İsmail Paşa döneminde ayrıca, İngiliz ve Fransız temsilcilerine Mısır'da alınan kararları onaylama hakkı da verilmiştir. Bunun üzerine, çok geçmeden Mısır karışmış, İngiltere ve Fransa II. Abdülhamid'e başvurmuş, İsmail Paşa'yı görevden aldirmişlardır. Yerine getirilen oğlu Tefvik Paşa da farklı bir siyaset izlemedi. Sonunda Mısır'da idare, Duyûn-u Umumiye'ye bırakıldı ve asker sayısı azaltıldı. Bu durum yabancı düşmanlığını arttırdığı gibi "Vatanîler" isimli milliyetçiler "Mısır Mısırlılarıdır" sloganı ile harekete geçtiler ve Vatan Partisi'ni kurdular. Partinin kurucuları arasında eski ve yeni subaylar, Müslümanlar, Kıptîler (kadim Mısırlılar ki Hristiyandılar), Yahudiler, tüccarlar ve toprak ağaları bulunuyordu. Parti temel olarak Mısır'daki yabancı etkisine karşıydı. En etkili isimlerden biri ise Ahmed Arabî idi. Gelişen olaylar Eylül 1881'de büyük bir isyana dönüştü. Milliyetçilerin istekleri kabul edilir gibi olduydu da durumdan çok da memnun olmayan milliyetçiler, hem Arap olmayan Müslümanları hem de Batılıları yönetimden uzaklaştırmaya çalıştılar. Bu durum İngiltere'yi telaşlandırmış ve Gladstone hükûmeti güya Mısır'a özgürlük vaadi ile 1882'de Mısır'ın işgaline girişmiştir. Aslında Arabî Paşa isyanında isyancıları destekleyen İngiltere, onların yabancılara karşı tutumlarına rağmen çıkarları doğrultusunda Mısır'ı özgürleştirme adına işgale başlamıştı. Bunu da yine Arap milliyetçileri desteklediğini göstererek yapmaya çalışıyordu. Yazarın da çeşitli vesilelerle belirttiği gibi İngiltere'nin asıl hedefi Hindistan Yolu ve daha henüz açılmış olan Süveyş Kanalı'ydı. Tabii bir diğer hedef de Arap milliyetçilerini Osmanlı Devleti ve halifesine karşı tehditkâr konuma getirmektir.

Sultan II. Abdülhamid İktidarında Araplar ve Hilafet Tartışmaları

1876 sonrasında Osmanlı Devleti, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın oluşturduğu kayıpları ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarını bölme girişimlerini çok yakından hisseder olmuştu. İngiltere bir yandan Rusya'ya güneye inme konusunda artık engel olmuyor, bir yandan da Ermenileri ve Arapları Türklere karşı isyankâr tutuma yönlendiriyordu. İngiltere'nin Arap nüfusa oynaması Padişah'ın da İslam birliğine sarılmasına, Arabizme yakın olan veya bizzat Arap olan devlet adamlarına sadrazamlık dâhil üst düzey yönetim kadrolarını tahsis etmesine yol açtı. Bu o kadar uç boyutlara ilerlemişti ki bir ara Sultan Abdülhamid, devletin resmî dilinin Arapça olmasını bile istemişti. Bu durum Erzurumlu Sait Paşa'nın "ortada Türklük kalmaz" temelli cesur girişimi ile önlenebilmişti. Tabii II. Abdülhamid'in, Arapları

devletin içinde tutabilmesi için İslam birliğini ve hilafeti bayraklaştırması siyaseti farklı boyutlarda devam etmişti. Bunun yanında Padişah, ülkede sadece Müslümanların değil Hristiyanların da yöneticisiydi. Onların da devlete bağlılığının sağlanması adına memuriyetlerde Müslüman olma şartı kaldırıldı.

Araplara yönelik uygulamalarda ayrıca, İstanbul'da Araplar için "Aşiret Mekteb-i Hümayûn"un kurulması gerçekleştiyse de okulda okuyan Arapların, İttihat ve Terakki etkisi ile saltanat karşıtlığı yapmaları üzerine 1907'de okul kapatıldı.

Padişah'ın birlik siyaseti olduğu kadar devletin büyük devlet oluşunun göstergesi olarak Arap topraklarına telgraf hatları ve demir yolları da kısa sürede yapılmıştı. Bu çerçevede Bağdat ve Hicaz Demir Yollarının önemi büyüktür. Hicaz Demir Yolu Eylül 1908'de Medine'ye kadar ulaşmıştır. Fakat buradan Mekke'ye ulaştırılması ise Mekke emirliğine atanan Şerif Hüseyin'in Bedevileri harekete geçirmesi ile engellenmiştir. Sultan Abdülhamid'in, İslam birliğine yönelik yaptığı her girişim, Araplar tarafından kendilerine dönük olumsuz girişimler olarak görülmüştür. Bu dönemde halifelik makamının işlevinin artırılmasına yönelik her adım, Arap milliyetçileri ve özellikle de içlerindeki İslam modernistleri tarafından karşı propaganda ve temellendirmelerle engellenmiştir. Burada Arapların kullandığı en önemli argümanlardan biri, halifenin mutlaka Kureys kabilesinden olması ve Türklerin hilafeti gasbettikleri iddiasıydı.

Arap Bağımsızlık Beyannameleri

Arapların bağımsızlık adına gerçekleştirdikleri faaliyetlerin halk tabanına yayılması adına hazırlanan ilan ve bildirimler 1878'de başlar. İlk olarak Suriye milliyetçileri tarafından bazı ilanlar hazırlanmış, 1881'deki örneklerinde ise Balkan uluslarının bağımsızlıklarına da vurgu yapılmıştır. Bildirimlerde en dikkat çekici husus ise Arapların Batılılarla ağız birliği yapmışçasına Türkleri *acayip karakterli barbar ırk* olarak tanımlamalarıydı. 1908'den sonra bu bildirimler ve örgütlenmeler daha da artmıştır.

Bağımsızlık ve Federasyon Taraftarı Arap Cemiyetleri (1847-1913)

Yazar, XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde Türklerin dışındaki birçok unsurun çeşitli cemiyetler kurmasına rağmen Türklerin bu konuda bir girişimlerinin olmadığını belirtiyor. Türklerin kurduğu ilk dernekler 1908'deki Türk Derneği, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti ve 1912'deki Türk Ocaklarıdır. Bu süreçte Arapların da kurduğu ondan fazla cemiyet olmuş ve bunların bazıları Hristiyan Araplarca kurulmuştur. Bu cemiyetlerin hemen hepsinin ortak istekleri ya özerklik ve federasyon veya nihayetinde bağımsızlık olmuştur.

II. Meşrutiyet'te Araplar ve Reform İstekleri

II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki'nin mecliste çoğunluğu aldığı görülmüştür. Bu dönemde meclisteki Arap mebus sayısı 67 idi ve çoğunlukla Arapça bir bakış açısına sahiptiler. Bu Arap mebuslar çeşitli vesilelerle Arap vilayetlerindeki memurların Arap olmasını ve Türkçe bilme şartının kaldırılmasını istemişlerse de bunlar reddedildi. Yine bu Arap mebuslar, 1911'deki Asir ve Yemen isyanları başladığında Şerif Hüseyin'i de isyana davet etmişlerdi.

Bu girişimlere rağmen 1912’de ademimerkeziyetçi olan Kıbrıslı Kamil Paşa sadrazam olduğunda federasyon yapılanmasına gitmek istemiştir. Onun bu yöndeki çabaları İttihatçıların Ocak 1913’teki Bâb-ı Âli Baskını ile yarım kalmıştır. Buna rağmen İttihatçılar aynı yıl, Arap vilayetlerinde Türkçenin ortaöğretimde ders olarak okutulması uygulamasından, 1913’te Paris’te toplanan Arap Kongresi temsilcileri ile yaptıkları görüşme neticesinde geri adım atmışlardır. 1913 Arap Kongresi, önceleri bir yeraltı teşkilatı olan El-Fetat Cemiyeti’nin öncülüğünde ve Fransa’nın koruma ve desteği ile toplanmıştır. Kongrede alınan en önemli kararlar, Araplara merkezî yönetimde daha aktif görevlerin verilmesi ve Arap vilayetlerinin özel hâle getirilmesi idi. İttihat ve Terakki hükûmeti kongreyi engelleyemeyince Paris’e bir heyet göndermiş ve anlaşma isteğini bildirmiştir. Bunun üzerine Arap Kongresi, temsilcisini İstanbul’a göndererek Dâhiliye Nazırı Talat Bey’le bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmada, Arap vilayetlerinde eğitim dili Arapça olacak, ortaöğretimde ise Türkçe zorunlu ders olacaktır. Bu vilayetlerde vali dışındaki tüm görevliler Arapça bilmek zorunda olacak, askerler memleketlerine yakın yerde askerlik yapacak, yerel meclis kararları geçerli olacak, kurulacak her hükûmette en az üç bakanlık Araplara verilecek ve üst düzey makamlara da Araplardan görevlendirmeler yapılacaktır. Hükûmetin bu uç boyuttaki girişimleri, her şeye rağmen “Osmanlılık” bağının Arapları da devlete bağlayacağı anlayışını yansıtsa da sonraki gelişmeler, Arapların bu bağı pek de istemediklerini ortaya koymuştur.

Mitler ve Gerçekler: Türkçülük ve Arapçılık

Yazar bu bölümde, genellikle bir ön kabulün etkisiyle İttihat ve Terakki liderlerinin Türkçü ve/veya Turancı olarak bilindiğini, oysa bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Yazar, birtakım delillerle İttihat ve Terakki lider kadrolarının Türkçü olmaktan ziyade *İslamcı-Osmanlıcı* olduklarını göstermeye çalışmaktadır. Biz burada; *Türk* kavramının yüzyıllar boyunca *Müslüman* kavramıyla eş tutulduğunu ve devletin son yüzyılında da *Osmanlılık* kavramının İttihat ve Terakki tarafından benimsetilmeye çalışıldığını vurgulayarak yazara katıldığımızı belirtmeliyiz. Yazarın bu bölümde ortaya attığı delillerin de güçlü olduğunu zikretmeliyiz. Yazarın dediği gibi, bu tarihî seyirde “Türkçülük neden, Arapçılık sonuç” değil; “Arapçılık neden, Türkçülük sonuç” olarak görülebilir.

Hicaz Emirliği ve Hüseyin’in Emir Atanması: İddialar-Çelişkiler

Yazarın da belirttiği gibi Osmanlı Devleti’nde Mekke emirleri, Hz. Muhammed’in torunu Hasan’ın soyundan gelen şeriflerin içinden seçilmekteydi. Fakat zaman zaman Eflak ve Boğdan’da, Kırım’da görülen, buraların yöneticilerinin seçilmesindeki iç rekabet Hicaz bölgesinde de vardı. Burada, Kasım 1908’de Şerif Hüseyin’in Mekke emiri olarak atanmasındaki farklı durum ise, Şerif Hüseyin’in döneminde İngilizlerle sıkı irtibat içinde olması ve onun yine İngiltere yanlısı siyaset izleyen Kıbrıslı Kamil Paşa’nın etkisi ile emir yapılmasıydı. Bu durum İttihat ve Terakki’nin muhalefetine rağmen gerçekleşmişti. Yani yazarın iddialarının da ışığında, Hicaz ve diğer Arap vilayetleri adım adım ayrılığa yaklaşmaktaydılar.

Şerif Hüseyin’in İsyân Provası: 1914 Olayları

Şerif Hüseyin'in Hicaz Demir Yolu'nun Mekke'ye uzanmasına karşı olduğu gibi bir önceki emir de karşıydı. Zira bu demir yolu Mekke'ye gelirse hem Bedevilerin hem de onları bir şekilde dayanak olarak kullanan emirlerin çıkarları zarar görürdü. Bu nedenle Şerif Hüseyin, Bedevileri harekete geçirerek 1909'da bu demir yoluna engel oldu. Trablusgarp ve Balkan Savaşları atlatıldığında İttihat ve Terakki hükûmeti demir yolunun Mekke'ye ulaşması yönündeki girişimleri tekrar ele aldı. 1914 başından itibaren Mekke Demir Yolu girişimi tekrar başlatıldığında, Şerif Hüseyin de harekete geçmiş ve Mart 1914'te bölgede Osmanlı yönetimine karşı bir isyan girişimi başlamıştı. Hükûmet çaresiz, Bedevilere haraç ödemeyi ve demir yolu yapımının durdurulmasını 27 Mayıs 1914'te ilan etmek zorunda kaldı. Bu isyan girişiminin en önemli sonucu ise Osmanlı hükûmetinin bölgedeki hareketler karşısında artık çaresiz kaldığının ortaya çıkmasıydı. Şerif Hüseyin artık her an, İngilizlerin de desteği ile uygun şartlarda daha geniş boyutlu bir isyan çıkarabilirdi.

Savaş Suçluları ve Aliye Mahkemeleri

Yazarın eserde genel olarak yansıttığı gibi İngilizler; Arap topraklarında başlangıçta sadece kendi ticaretlerinin selametini sağlayacak şekilde diplomatik ilişkiler kurmuş ve 1876'ya kadar bu topraklarda Osmanlı Devleti'nin siyasetine aykırı bir tutum izlememişlerdir. Fakat İngiltere'de Gladstone hükûmetinin iş başına gelmesi ile artık İngiltere, Arap vilayetlerinde daha etkin olmaya başlamıştır. Casusları aracılığıyla Şerif Hüseyin'in ihtiraslarını da keşfeden İngilizler, bir şekilde onun Mekke emiri olmasını da el altından desteklemişlerdi.

I. Dünya Savaşı başladığında ve özellikle Osmanlı Devleti Kasım 1914'te savaşa girdiğinde bu topraklar daha da önemli hâle gelmişti. Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısı sonrasında İngilizler, Türkleri savaş dışı bırakabilmek için Arap topraklarında bir karışıklığın çıkarılmasının elzem olduğunun farkındaydılar. Şerif Hüseyin de bu iş için biçilmiş kaftandı. Bununla birlikte İngiltere'nin yanında Fransa da bilhassa Suriye'de Arap milliyetçilerine her türlü desteği sunmaktaydı. Bu arada savaş başladıktan sonra Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subaylar ve askerler uygun ortamlarda ordudan kaçarak kendi askerî örgütlenmelerini oluşturuyor veya bu yapılara katılıyor ya da ordu içinde kalıp İtilaf Kuvvetlerine istihbarat bilgisi gönderiyorlardı.

Osmanlı yönetimi, İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Cemal Paşa'yı, merkezi Şam'da bulunan 4. Ordu'nun başına atadığında Suriye valisi Hulusi Bey, Paşa'ya ele geçirilen bazı belgeleri sunmuştur. Bu belgelerde, kimileri Osmanlı ordusunda olan kimileri de ordu dışındaki Arap milliyetçilerinin İngiliz ve Fransızlarla kurdukları ilişkiler ve bu devletlerin onlara her türden desteklerinin bilgisi yer alıyordu. Bu belgelerden anlaşıldığına göre Suriye, Filistin ve Mısır vilayetlerinde sürekli Türk ordusunu içeriden ve arkadan vurma planlarının söz konusu olduğu görülmekteydi. Üstelik bütün bu olanlar, Osmanlı hükûmetinin, Arap vilayetlerindeki aşiretleri devlete bağlı tutabilmek için maddi ve manevi her türlü yöntemi kullandığı bir süreçte meydana geliyordu. Cemal Paşa bu bilgilere ulaştığında, önce devlete ihanet içinde olan hareketlerin liderlerini tekrar geri kazanma yolunda bazı çabalar harcamış fakat İngilizler de bu süreçte boş durmamıştı ve sürekli Arapların isyanını körüklemişti. Verilen bütün

tavizlere rağmen Cemal Paşa, İtilaf Kuvvetleriyle isyanı teşvik eden ve hareketin liderliğini yapan elebaşlarının, kurulan Halilü'r-Rahman ve Aliye'deki mahkemelerde yargılanmalarını sağladı. Mahkeme sonucunda suçluların çoğuna hapis cezası verildiyse de Cemal Paşa buna itiraz etmiş ve bunun üzerine mahkeme 31 tutukluyu idam cezasına çarptırmıştır. İdamların bir kısmı Ağustos 1915'te Beyrut'ta ve bir kısmı da Mayıs 1916'da Şam'da gerçekleşti. Osmanlı hükûmeti, özellikle Said Halim Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa idamları engellemek istedilerse de Cemal Paşa ağırlığını koymuş ve idamlar gerçekleşmişti. Bu idamlar Şerif Hüseyin tarafından da 1916 Arap İsyanı'na dayanak yapılmıştır. Bu süreçte İngilizler de Şerif Hüseyin ve destekçilerine para ve mühimmat desteği hazırlıklarını tamamlamak üzereydiler. Aslında bu idamlar en azından Suriye bölgesindeki isyan hazırlığını sekteye uğratmıştı. Bu idamlara karşı çıkan birçok kesim, yazarın da iddia ettiği gibi, Osmanlı Devleti vatandaşı olan silahlı Arap grupların; Türk askerlerine karşı baskınlarına, sivil Türk kabilelerine yönelik katliamlarına nedense hiç seslerini çıkarmamışlardır. Bunların en acılarından biri 1918'de 6.000 civarındaki sivil Türk'ün ve silahsız Türk askerlerinin bulunduğu kabileye Rabova (Rabi) Boğazı'nda yapılan baskın ve katliamdır. Aliye Mahkemesi sonucunda gerçekleşen idamlar, savaş ortamında gerçekleşen ihanetin hukukî ve kanunî bir cezası olup, bir başka devletin de benzer durumlarda uyguladığı yöntemdi.

Bu arada yazarın, kitabın 333 ve 366. sayfalarında dayanak olarak sunduğu ve Hz. Muhammed döneminde, Benî Kurayza diye bilinen olayda idam edildiği söylenen Yahudilerin idamlarının, iddiaların aksine gerçek olmadığını belirtmeliyiz. Bu meşhur olayın aslında Roma İmparatorluğu döneminde, Roma yönetiminin, kendilerine isyan eden Yahudilere karşı gerçekleştirdiği *Masada Katliamı* olayının¹ kes-yapıştır yöntemi ile maksatlı olarak yüzyıllar sonrasındaki bir olaya yapılandırılmış bir iddia olduğunu söylemeliyiz. Bir savaş durumunda teslim olmuş bir grubun öldürülmesini yasaklayan bir dinin peygamberinin, 600 ila 900 kişiyi, eşlerinin ve çocuklarının önünde idam edilmesini onaylamayacağını belirtmeliyiz. Burada tarihçiliğin, evet, kaynaklara dayandığını ama öncelikle o kaynakları sorgulamayı gerektiren bir disiplin olduğunu tekrar etmek istiyoruz.

Konumuza dönecek olursak; yazar bu bölümde ayrıca, Şerif Hüseyin'in, İngiliz hükûmeti ile mektuplaşmalarına da yer vermiştir ve biz bunlarda; İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e açık desteğiyle birlikte onun İngiliz çıkarlarına zarar verebilecek bazı isteklerinin savaş süresince ertelendiğine de şahit oluyoruz. Ayrıca bu bölümde, Şerif Hüseyin ve oğullarının, isyan öncesinde asker toplama işini çok ince düşünülmüş bir plan dâhilinde yaptıklarını; İttihat ve Terakki hükûmetine, sanki kendilerine yardım için asker toplayormuş izlenimi verdiklerini de yazarın tespitlerinde bulabiliyoruz.

1916 İsyanı'nın hemen öncesinde, mayıs ayının sonunda Fahrettin Paşa, Hicaz Kuvva-yı Seyyare birimi komutanlığına getirilmişti. Siyasi ve askerî zekâsı son derece yüksek olan Fahrettin Paşa, Hicaz'daki gelişmeleri çok iyi okumuş ve Medine'de tedbirlerini ona göre almıştı. Fakat artık her türlü hazırlığını

¹ <https://www.islamvehayat.com/hz-peygamber-900-yahudi-nin-oldurulmesi-emrini-vermis-miydi- d2553.html>, Erişim Tarihi: 07.10.2023. Medine Yahudileri ve Beni Kurayza Hikâyesi Üzerine Yeni Bakışlar, W.N. Arafat, Çev. Şaban Öz, İslamî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, Sayfa: 139-144, ISSN: 1300-0373, TEK-DAV.

tamamlayan Şerif Hüseyin ve oğulları Haziran 1916'da isyanı başlatmış ve kısa sürede Mekke, Cidde ve Taif'i ele geçirmişlerdi. İsyana başladığında İngilizler de özellikle kendi sömürgelerindeki Müslümanları etkileyebilmek için, isyancıların aslında halifeye değil de uyguladıkları siyasetlerle İslam'a aykırı adımlar attıklarını ileri sürdükleri İttihat ve Terakki iktidarına karşı harekete geçtiklerini duyuruyorlardı. İsyana, Hicaz dışında Arap Yarımadası'nda İbn Reşid aşireti ile Yemen'deki, İmam Yahya'nın başında bulunduğu aşiret dışındaki aşiretlerce de desteklenmiş durumdaydı. Suriye ve Irak'ta da benzer durumlar gerçekleşmişti. Irak'ta Şiiler ve kuzeydeki Uceymî Sadun Paşa aşireti isyana katılmamış ve hatta Uceymî Paşa İngilizlere karşı mücadele etmiş, Mondros sonrasında da Millî Mücadele'ye destek vermiştir. Suriye'de de Türk ordusunun ve Türklerin uğramadığı ihanet kalmamıştır. Artık Araplar, Türklere veda etmişti. Şerif Hüseyin ise İngilizlerden istediğini tam olarak alamamış ve oğullarından biri savaş sonrasında Ürdün kralı olmuş, diğeri de Irak'a kral olmuşsa da devamlılığı sağlayamamıştır. Kendisinin iktidarı da uzun süreli olmamış, İngilizler Suud ailesini destekleyerek Hicaz bölgesini ele geçirmelerini sağlamışlardır. Araplar, Türklerden bağımsız olmuşlardı, evet; fakat emperyalistlerin esaretine de kucak açmışlardı. Bugün hâlâ tanıklık ettiğimiz üzere, o günden beri Arap coğrafyasında kan ve gözyaşı eksik olmadı.